

עמידה לפני ה'

עיון בסוגיית הכוונה בתפילה במסכת ברכות

1. דברי הרמב"ם בעניין הכוונה בתפילה והקושי העולה מהם
2. שיטת בעלי התוספות - 'בשום פעם אין אנו מכוונים היטב'
3. בין השולחן ערוך לרמ"א
4. הסברו של ר' חיים מבריסק על דברי הרמב"ם
5. הערת החזון איש על חידושו של ר' חיים
6. בין כוונה בתפילה לכוונה בקריאת שמע - לשאלת 'המקור' של הרמב"ם
7. כיצד מגיעים לכוונה?

* * *

1. דברי הרמב"ם בעניין הכוונה בתפילה והקושי העולה מהם

כתב הרמב"ם:

חמשה דברים מעכבין את התפלה אף על פי שהגיע זמנה, טהרת ידים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום תפלה, ודברים החופזים אותו, וכוונת הלב.¹

ובהמשך הפרק הרמב"ם מפרט את משמעות הכוונה:

כוונת הלב כיצד? כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, אמרו חכמים ישהה שלשה ימים עד שינוח ותתקורר דעתו ואחר כך יתפלל.²

לדעת הרמב"ם, חשיבותה של הכוונה היא ברורה וחד משמעית עד כדי כך שהוא אינו מחשיב כלל תפילה ללא כוונה - "כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה"!
בהמשך, הרמב"ם מפרט את מהותה של הכוונה:

1. רמב"ם, משנה תורה, הלכות תפילה, פרק ד, הלכה א.

2. שם, טו.

כיצד היא הכוונה? שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה.³

מהות הכוונה לשיטתו היא שיראה האדם עצמו "כאילו הוא עומד לפני השכינה". הרמב"ם מוסיף ומנחה את המתפלל כיצד יוכל להגיע לכוונה זו:

לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכוין את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים ולא יעשה תפלתו כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו, לפיכך צריך לישב מעט אחר התפלה ואחר כך יפטר, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם תפלה ושעה אחת לאחר תפלה ומאריכין בתפלה שעה.

שכור אל יתפלל מפני שאין לו כוונה ואם התפלל תפלתו תועבה לפיכך חוזר ומתפלל כשיתרוקן משכרותו, שתוי אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תפלה, אי זה שכור זה שאינו יכול לדבר לפני המלך, שתוי יכול לדבר בפני המלך ואינו משתבש, אף על פי כן הואיל ושתה רביעית יין לא יתפלל עד שיסיר יינו מעליו.⁴

לשיטתו, הצורך לשהות מעט קודם התפילה אינו בא רק כדי להתנתק מהמחשבות הזרות ולכוון במילות התפילה, אלא כדי שיוכל להתכוון מבחינה רוחנית למעמד של תפילה לפני השכינה. בדרך זו צריך להבין גם את החיוב לשהות אחרי התפילה, שבא כדי שיפטר מהשכינה בדרך נאותה. כך גם צריך להבין את האיסור של השיכור בתפילה, שכיון שהוא אינו יכול לדבר בפני המלך ממילא לא יוכל לחוש כהוגן את העמידה לפני השכינה.

הכסף משנה כדרכו מצא לכל פרטי ההלכות של הרמב"ם בעניין הכוונה את מקורותיה מהגמרא. לדבר אחד **הכסף משנה** לא מצא ואולי גם לא חיפש מקור, וזה לדרישה "שיראה עצמו כאילו עומד לפני השכינה". במקרה זה נתמקד בהמשך דיוננו.

ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק בחידושיו על הרמב"ם,⁵ ציין מקור גם לעניין זה מהגמרא במסכת סנהדרין:

האי 'שויתי'⁶ מאי דריש ביה? - ההוא מיבעי ליה כדרב חנה בר ביזנא. דאמר רב חנה בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו, שנאמר 'שויתי ה' לנגדי תמיד'.⁷

והנה, כבר קדמו הגר"א בביאורו ל**שולחן ערוך**,⁸ וגם הוא מציין למקור ממסכת **סנהדרין**, אך מפנה גם למסכת **יומא** דף נג, ולדברי רש"י שם. וכוונתו למה שאמרו שם: "אמר ר' יהושע בן לוי המתפלל צריך שיפסיע שלוש פסיעות לאחוריו ואחר כך יתן שלום". ופירש רש"י: "דהיא ימינו של הקב"ה שהמתפלל רואה עצמו כאילו שכינה למול פניו שנאמר 'שויתי ה' לנגדי תמיד'.⁹"

והנה הלחם משנה מקשה על הרמב"ם מסוגיה ערוכה בבבלי **ברכות**:

3. שם, טז.

4. שם, טז-יז.

5. **אור שמח**, הלכות תפילה, פרק ד.

6. הפסוק המלא: 'שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט' (תהילים, טז, ח).

7. בבלי, **סנהדרין**, כב ע"ב.

8. **ביאור הגר"א** על שולחן ערוך, אורח חיים, סימן צח.

9. בבלי, **יומא**, נג ע"ב.

ועניין הכוונה משמע בסוף פרק אין עומדין (דף לד ע"ב) דלע"כובא לא בעי, שכן אמרו שם ואם יכול לכוין וכו' יכוין באחת מהם - ולא ידעתי למה לא הזכירו רבינו ז"ל!¹⁰

כוונת הלחם משנה היא לגמרא ברכות:

המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות.¹¹

מהגמרא הזאת עולה ברור שאין צורך לכוון בכל התפילה כדי לצאת ידי חובה אלא רק בברכה הראשונה של שמונה עשרה. ואילו מלשון הרמב"ם משמע שצריך לכוון בכל התפילה. ואם כן קשה מה יגיד הרמב"ם על סוגיה זו?

אולם כבר ציינו חלק מהמפרשים שהתשובה לשאלה זו היא פשוטה ביותר; הרמב"ם עצמו פסק כן להלכה במפורש בהמשך הלכות תפילה. כך הוא כתב בפרק י':

מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך.¹²

וכתב על זה הרב אליעזר מנחם ש"ך ז"ל בחידושו על הרמב"ם: "הנה בפשוטו משמע שכאן כתב הרמב"ם עיקר הדין שתפילה צריכה כוונה... אבל אם צריך לכוון בכל התפילה או לא - על זה לא מדבר כאן. וסמך על מה שכתב לקמן בפרק י".¹³

אלא שהיא גופא קשיא: מדוע הרמב"ם מפריד בין שתי ההלכות? מדוע כאשר הוא מגדיר את מהותה של התפילה בפרק ד, הוא אינו מזכיר את החובה המינימלית של הכוונה שהיא ברכת אבות? וממילא קשה, מדוע המתין הרמב"ם לפרק י כדי להוסיף את הפרט החשוב הזה שבו תלויה בסופו של דבר השאלה אם קיים את מצות תפילה או לא?

2. שיטת בעלי התוספות - 'בשום פעם אין אנו מכוונים היטב'

בעוד הרמב"ם אינו מתפשר עם הדרישה החד משמעית לכוונה בתפילה, אצל בעלי התוספות אנו מוצאים נימה אחרת לגמרי. המשנה והגמרא עוסקים בפטור של חתן מקריאת שמע בלילה הראשון. ושם דנים בשאלה אם חתן רשאי להחמיר על עצמו ולקרוא או שאסור לו לקרוא שמה יחשב הדבר כיוהרה. הגמרא¹⁴ מציעה חילוקים שונים להבנת שיטת רבן שמעון בן גמליאל, לאור הסתירה בין דבריו כאן האוסרים על החתן לקרוא, לדבריו במשנה בפסחים בעניין עשיית מלאכה בתשעה באב. וכתבו על כך בעלי התוספות:

ומיהו אנו שבשום פעם אין אנו מכוונים היטב גם חתן יש לקרות דאדרבה נראה כיוהרא אם לא יקרא כלומר אני מכוין בכל שעה אבל לעשות מלאכה בתשעה באב אין לעשות מלאכה.¹⁵

10. לחם משנה על הרמב"ם, שם.

11. בבלי, ברכות, לד ע"ב.

12. משנה תורה, הלכות תפילה, פרק י, הלכה א.

13. אבי עזרי, פרק ד, הלכה טו.

14. בבלי, ברכות, יז ע"ב.

15. תוספות, שם, ד"ה 'חתן'.

אף על פי שהדברים נאמרים ביחס לקריאת שמע, אין ספק שהם נכונים גם ביחס לתפילה. ואכן בהגהות מימוניות על דברי הרמב"ם שאנו דנים בהם בעניין הכוונה, מובאים דברי התוספות הללו גם בעניין תפילה: "כתבו התוספות דבכל הני שמעתתא אין אנו נזהרין בזמן הזה דבלאו הכי אין אנו מכוונים כל כך בתפלה. מיהו בשכור שתפלתו תועבה צריך ליהדר".¹⁶

כדברי התוספות כתב גם הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם שפסק שמי שפטור מקריאת שמע (כגון חתן) ורוצה לקרוא רשאי ובלבד שלא "היה זה הפטור מבוהל (ש)אינו רשאי לקרוא עד שתתישב עליו דעתו". והשיג עליו הראב"ד:

ומה בכך? יקרא ויהא כקורא בתורה ולא יהיה כפורק שם שמים מעליו! ואין זה דומה לתפלה! ואין חוששין עתה ליהרא - **שהדבר ידוע לרוב הקוראים המתפללים שאינה אלא מצות אנשים מלומדה!** גם בחכמי הגמרא היו אומרים כן מחזיקנא טיבותא לרישאי.¹⁷

כך גם כתב הרשב"א על דבריו של ר' אלעזר "הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים"¹⁸ - הוא כתב: "יש מפרשים דלא נאמרו דברים אלא בדורות הראשונים שהיה לבם נכון ויודעים לכוין, אבל עכשיו בין כך ובין כך אין מכוונים ומוטב שלא תתבטל התפלה".¹⁹

בספר **שיבולי הלקט** אף מופיעה טענה שלדיעה שהתפילות נתקנו כנגד התמידין²⁰ אין חובה מלכתחילה לכוון:

ושמעתי מפי הר"ר יעקב מגירציבורק נר"ו שיש להביא ראיה מראש מסכת זבחים. שאף על פי שכמה פעמים אדם מתפלל ואינו מתכוין יש לומר שיצא ידי חובתו למאן דאמר תפלות כנגד תמידין תקנום דאמרינן בתחילת זבחים, כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרין אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה. ומוכיח לשם, דאם נזבחו בסתמא כשרין ועלו לבעלים לשם חובה. הכא נמי בתפלה יש לומר, דאינו מתכוין הוי ליה כסתמא ויצא ידי חובתו. מיהו המתפלל בכוונה, טפי עדיף והיא מצוה מן המובחר ומובטח לו שאין תפלתו חוזרת ריקם כדכתיב תכין לבם תקשיב אזנך.²¹

כך גם פסק הטור: "והאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין אם כן למה יחזור".²²

כל הפרשנים הללו מסתמכים על מה שמסופר בירושלמי במסכת ברכות:

אמר רבי חייא רובא אנא מן יומיי לא כיונית אלא חד זמן בעי מכוונה והרהרית בלבי ואמרית מאן עליל קומי מלכא קדמי ארקבסה אי ריש גלותא שמואל אמר אנא מנית

16. הגהות מימוניות על הרמב"ם, הלכות תפילה, פרק ד, אות כ.

17. השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות קריאת שמע, פרק ד, הלכה ז.

18. בבלי, עירובין, סה ע"א.

19. חידושי הרשב"א, על עירובין, סה ע"א.

20. עיינו: בבלי, ברכות, כו ע"ב.

21. שיבולי הלקט, ענין התפילה סימן ז, ועיינו גם בדברי התוספות על מסכת ראש השנה, טז ע"ב בעניין עיון תפילה ובמקבילות.

22. ארבעה טורים, אורח חיים, סימן קא.

אפרוחיא רבי בון בר חייא אמר אנא מנית דימוסיא אמר רבי מתניה אנא מחזק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה.²³

[תרגום: אמר ר' חייא רבא: אני מימי לא כיוונתי. פעם אחת רציתי לכוין ואמרתי בליבי: מי יעלה ראשון לפני המלך ארקבסה או ראש הגולה. שמואל אמר: אני מונה אפרוחים. ר' בון בר חייא אמר אני מונה את אבני הבנין. אמר ר' מתניה אני מחזיק טובה לראשי שכאשר הוא מגיע למודים הוא כורע מעצמו.]

גם בעל האור זרוע מביא את דברי הירושלמי הללו, אך בשונה מהמפרשים הקודמים, אין הוא סובר שאי אפשר לכוון אלא שקשה מאוד לכוון, והאדם נדרש לעשות מאמץ רב כדי שיוכל לעשות זאת:

למדנו משם (- מדברי הירושלמי) שיש בטורח לבוא לידי כיון תפלה. הלכך צריך אדם לדחוק עצמו כדי שיוכל לכוין ואם אינו דוחק עצמו כדי שיוכל לכוין עבירה היא בידו ומוטב לו שלא התפלל... והא דפרישנא... דהיכא דאין יכול לכוין דעתו אל יתפלל היינו - שאינו יכול לכוין דעתו כלל, אבל אם יכול לכוין את לבו באבות מתפלל.²⁴

האור זרוע מסיק שאם יודע האדם שלא יוכל לכוון בכל התפילה ינסה לכוון לפחות בברכת אבות. ואם יודע שגם בזה אינו יכול לכוון - לא יתפלל.

המשותף לכל המקורות הללו, הוא ההתייחסות לקושי העצום בנושא זה: כוונה בתפילה. לפי בעל הגהות מימוניות ושיבולי הלקט אין לנו אלא ללמד זכות על המתפללים, שבכל זאת יוצאים ידי חובה, או כשיטת האור זרוע שעל כל פנים בברכת האבות חייבים לכוון כדי לצאת ידי חובה. לשיטת הרמב"ם לעומת זאת, אין כל מקום לפשרה בעניין הכוונה שהיא לב ליבה של התפילה, כי "כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה"!

3. בין השולחן ערוך לרמ"א

מחלוקת ראשונים זו נמשכת בשולחן ערוך בין ר' יוסף קארו גדול הפוסקים הספרדים שמחייב כוונה כדעת הרמב"ם, לבין הרמ"א גדול פוסקי אשכנז שפוסק בהגהותיו כבעלי התוספות:

המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוין בכלם, לפחות יכוין באבות;²⁵ אם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל.²⁶

והעיר על זה הרמ"א:

והאידינא אין חזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור!²⁷

23. ירושלמי, ברכות פרק ב, הלכה ד.

24. אור זרוע, ח"א, הלכות תפילה, סימן קב (הסוגריים לא במקור).

25. ראוי להשוות בין ניסוחו של ר' יוסף קארו בשולחן ערוך, לבין ניסוחו של הרמב"ם בהלכה זו. הרמב"ם כתב: "מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך", זוהי לשון של 'דיעבד', כלומר, אם אדם בדיעבד כיון רק באבות - יצא, אבל לכתחילה, אם יודע שרק בזה יוכל לכוון ככל הנראה עדיף שלא יתפלל. ואילו מלשון השולחן ערוך נראה שגם לכתחילה ניתן להתפלל, גם אם יודע שיכוון רק בברכת אבות. ועיינו בביאור הלכה שהעיר על הברל זה שלשון הגמרא וזהו מלשון השולחן ערוך ולא מלשון הרמב"ם.

26. שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קא, סעיף א.

אולם בסימן צח, גם השולחן ערוך נטה מדרכו של הרמב"ם:

לא יתפלל במקום שיש דבר שמבטל כוונתו, ולא בשעה המבטלת כוונתו, ועכשיו אין
אנו נזהרין בכל זה, מפני שאין אנו מכוונים כל כך בתפלה.²⁸

אולם יש לדקדק היטב בדברי השולחן ערוך. השולחן ערוך שכתב כאן "ועכשיו אין אנו נזהרין בכל זה", אינו מתכוון על עצם הכוונה, שהיא הכרחית גם לדעתו כדי לצאת ידי חובה, ולכן פסק בסימן קא כדעת הרמב"ם שאם לא כיוון יחזור ויתפלל, אלא שכיון ש"אין אנו מכוונים כל כך בתפילה" - יש מקום להקל בתנאים המאפשרים כוונה מקסימלית, כגון מקום או שעה שעלולה לבטל את כוונתו. כך גם יש לראות את פסיקת השולחן ערוך בעניין הפטור של חתן מקריאת שמע בזמנו:

הכונס את הבתולה פטור מקריאת שמע ג' ימים אם לא עשה מעשה, מפני שהוא טרוד
טרדת מצוה. והני מילי בזמן הראשונים, אבל עכשיו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים
כראוי, גם הכונס את הבתולה קורא.²⁹

לכל זאת יש להוסיף שהשולחן ערוך לא הביא את הדין המופיע בגמרא ונפסק ברמב"ם: "מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, אמרו חכמים ישעה שלשה ימים עד שינוח ותתקרב דעתו ואחר כך יתפלל".³⁰ השמטה זו קשורה למהלך הכללי שבא לידי ביטוי ברור גם בדברי השולחן ערוך אך בעיקר אצל הרמ"א: "ועכשיו אין אנו נזהרין בכל זה". אמנם, כאמור לעיל, עדיין קיים הבדל משמעותי בין השולחן ערוך לרמ"א בעניין זה.

4. הסברו של ר' חיים מבריסק על דברי הרמב"ם

הרמב"ם כאמור לא הלך בדרך זו כלל. מבחינתו הדרישה לכוונה היא ברורה וחד משמעית ובלעדיה לא יוצאים כלל ידי חובה. וכבר העיר הכסף משנה בהסברו לשיטת הרמב"ם בעניין הכוונה: "שכבר נודע מנהגו (של הרמב"ם) שהוא כותב הדין היוצא מן הגמרא".³¹ הרמב"ם, כפי שכבר ציינו, אינו דורש כוונה סתם, אלא הכוונה הנדרשת לשיטתו היא ש"יראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה". כאמור לעיל, למשפט זה מקור מהגמרא בסנהדרין, אך יש לרדת יותר לעומק תפיסת הרמב"ם את התפילה. נעייץ עתה בהסברו של ר' חיים הלוי מבריסק לרמב"ם:

27. אולם, אחרוני ספרד כתבו שאף שהדין של השולחן ערוך נכון, לא נהגו כמותו. כך דעת בעל הפרי חדש (סימן קא, א) וכן כתב מרן החיד"א בספרו ברכי יוסף: "דעת מרן שהשמיט דברי הטור הנוכר, נראה דגם עתה ראוי להיות חוזר, ויתעצם לכיון דעתו, אבל לא נהגו כדבריו. וכן מהריק"ש בהגהותיו כתב דברי הטור כמור"ם", וכן כתב הבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת בשלח, אות ה), וכן מובא בכף החיים (סימן קא, אות ד) ובילקוט יוסף, הלכות תפילה, כרך א, עמוד שע"א.

28. שולחן ערוך, שם, צח, סעיף ב.

29. שם, סימן ע, סעיף ג.

30. משנה תורה, פרק ד, הלכה טו. על פי: בבלי, עירובין, דף סה.

31. כסף משנה על הרמב"ם, הלכות קריאת שמע, פרק ד, הלכה ז. דרכו של הרמב"ם עקבית ביותר, והוא ממעט לתרץ את מנהג המקום שלא על פי הגמרא. זאת בניגוד לבעלי התוספות שהרבו לפלפל כדי ללמד זכות על מנהג הקהילות הקדושות.

ונראה לומר דתרי גווי כוונות יש בתפילה, האחת כוונה של פירוש הדברים, ויסודה הוא דין כוונה. ושנית שיכוון שהוא עומד בתפילה לפני ה', כמבואר בדבריו בפרק ד...³²

ר' חיים מפריד בין שני סוגי כוונה בתפילה: הסוג האחד הוא הבנת המילים שמוציא מפיו. הסוג השני של כוונה בתפילה, היא הכוונה של עמידה לפני ה'. והוא ממשיך ומבאר:

ונראה, דכוונה זו (היינו: העמידה לפני ה') אינה מדין 'כוונה', רק שהוא מעצם 'מעשה התפילה', ואם אין ליבו פנוי והוא לא רואה את עצמו שעומד לפני ה' ומתפלל - אין זה מעשה תפילה והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה.³³

כדי להבין את דבריו נקדים הסבר כללי בדין כוונה במצוות. מחלוקת גדולה היא בגמרא ומאוחר יותר במפרשים אם מצוות צריכות כוונה. דוגמא למחלוקת זו מובאת במסכת ראש השנה³⁴ בשם רבא הסובר שמצוות אינן צריכות כוונה: 'התוקע לשיר - יצא'. היינו, אדם שתקע בראש השנה בשופר תקיעה כשרה, אלא שלא כיון לצאת ידי חובה אלא רק לשיר - לשיטת רבה יצא ידי חובה. הדעה החולקת, דעתם של ר' זירא במסכת ראש השנה וריש לקיש במסכת פסחים³⁵ מצריכה כוונה כדי לצאת ידי חובה. מה מהותה של כוונה זו? כוונה זו אינה אלא הכוונה לצאת ידי חובה, ולא מעבר לכך. זאת אומרת, האדם אינו מחויב לכוון בטעמי מצוות השופר, אלא רק לכך שהוא תוקע כדי לקיים את מצות ה'. כוונת טעמי המצוה, לכל הדעות אינה אלא למצוה מן המובחר, ואינה מעכבת לצאת ידי חובה. אולם קיימת דרגה נמוכה יותר של עשייה שאינה נחשבת אפילו ל'מעשה' וזה - 'מתעסק'. 'מתעסק' הוא מי שאפילו לא התכוון לעשות את המעשה. אם נחזור לדוגמת השופר, האדם הזה לא התכוון כלל לתקוע בשופר (ואולי אף לא ידע שהשופר מוציא קול) אלא רק לנפוח בו - ויצא קול התקיעה מאליו. במקרה זה לכל הדעות לא יצא ידי חובה. אדם זה, ה'מתעסק', לא יצא ידי חובה כי אין כאן אפילו 'מעשה מצוה'.

נתאר את הדרגות השונות בכוונה במצוות כך:

- א. מתעסק - לכולי עלמא לא יצא ידי חובה.
- ב. מעשה מצוה ללא כוונה לצאת - בזה המחלוקת אם מצוות צריכות כוונה.
- ג. כוונת הלב בטעמי המצוה - לכולי עלמא אין זה אלא למצוה מן המובחר.

והנה, כאשר אנו מתבוננים בדברי הרמב"ם בעניין התפילה, צריך לברר מה מהות הכוונה המוגדרת על ידי הרמב"ם כעמידה לפני ה' - האם היא בגדר כוונה לצאת ידי חובה או בגדר כוונת הלב? כאן מתמצה חידושו המופלא של ר' חיים. על אף שלכאורה הדרישה לכוונה זו, היינו כוונת הלב, נראית כדרישה בדרגה הגבוהה ביותר - בתפילה זה הפוך; הדרישה של הרמב"ם לכוונה של עמידה לפני ה', היא הדרישה המינימלית, וללא כוונה זו אין כאן מעשה מצוה כלל!

נתבונן בזה עוד: אם נשאל, מה הוא 'מעשה המצוה' בתפילה? האם המילמול של המילים? נראה בברור שזה לא יתכן! 'מעשה המצוה' בתפילה אינה אלא עצם הכוונה של עמידה לפני ה', וללא כוונה זו של עמידה לפני ה', אין כאן אפילו מעשה תפילה אלא זה רק בגדר של מתעסק. והדברים הגיוניים

32. חידושי רבינו חיים הלוי, הלכות תפילה, פרק ד, הלכה א.

33. שם.

34. בבלי, ראש השנה כח ע"א; שם, לג ע"ב.

35. עיינו: בבלי, פסחים, קיד ע"ב.

ומובנים: אם דרך משל אדם יחשוב בתפילה שהוא עומד לפני שולחן או כסא ולא לפני ה', היעלה על הדעת שאדם זה יחשב כמתפלל?! לשיטתו של הרמב"ם, מה שנראה בעינינו במבט ראשון כדרישה מקסימלית בתפילה, היינו שהאדם יחוש שהוא עומד לפני ה' - זו בעצם דרישה מינימלית, כיון שכוונה זו היא התפילה בעצם מהותה.

אם נחזור לדוגמה שערנו קודם בכוונה במצוות, לפי הרמב"ם, כוונה זו של עמידה לפני ה' נצרכת לכולי עלמא, גם לדעה שמצוות אינן צריכות כוונה והיא היא מעשה התפילה.

על פי הסבר זה, דברי הרמב"ם מובנים עד מאוד. הדרישה שיראה האדם עצמו כאילו עומד לפני ה' היא דרישה בסיסית שבלעדיה אין כלל תפילה. אולם פירוש המילים של התפילה, זה כבר 'מדין כוונה', ובזה אין חייבים אלא רק בברכת אבות. לכן הרמב"ם מפריד בין שני היסודות הללו. היסוד של עמידה לפני ה', בא במסגרת: "חמשה דברים המעכבין את התפילה", ואילו הצורך בכוונה בברכת אבות, זה בא במסגרת החיוב לכונן במילות התפילה ובזה בדיעבד סגי בכוונה באבות. ומוסיף ר' חיים וכותב:

ועל כן מעכבת כוונה זו (היינו הכוונה שיודע שעומד לפני ה') בכל התפילה. דבמקום שהיה מתעסק דינו כלא התפלל כלל. וכאילו דילג מילות אלה. והלא ודאי דלענין עצם התפילה כל הי"ט ברכות מעכבין. ורק היכא שמכוון ומכיר מעשיו ויודע שהוא עומד בתפילה אלא שאינו יודע פירוש הדברים שזה דין מסוים רק בתפילה לבד, הוספת דין כוונה בזה הוא דאיירי הסוגיא דברכות דף לד.

ר' חיים כאמור מחלק בין שני סוגי הכוונה כפי שהסברנו. אלא שיש לשים לב שלדעת ר' חיים הכוונה הבסיסית שידע שעומד לפני ה' היא נצרכת בכל התפילה ואם לא כיון זאת בכל התפילה - לא יצא ידי חובה.

ועוד מוסיף ר' חיים:

ובאמת גם בדין כוונה תרי דינים יש בזה, חדא דין כוונה שמכוין לעשות המצוה והוי מדין כוונה של כל המצוות שקיימא לן³⁶ מצוות צריכות כוונה... והוה שפסק כן הרמב"ם דהא דבעינן שידע שהוא עומד בתפילה מעכב בכל התפילה כולה, והיינו מתרי טעמי: חדא משום דבלאו הכי הוי מתעסק. ועוד משום דין מצוות צריכות כוונה. דתרווייהו מעכבי בתפילה. כמו בכל המצוות. ורק בכוונת פירוש הדברים דהוא דין מסוים רק בתפילה, בזה הוא דקיימא לן דלא מעכבא רק בברכה ראשונה דאבות.

כאשר ר' חיים אומר שכוונת המילים זה 'דין מסוים בתפילה' כוונתו, שזה דין מיוחד בתפילה שצריך גם לכונן במילות התפילה.

ולפי זה צריך לסכם את שיטת הרמב"ם אליבא דר' חיים, שמצוות תפילה מחייבת שלוש כוונות:

- א. כוונה שידע שעומד לפני ה' - זה עצם מעשה המצוה בתפילה. ואת זה צריך בכל התפילה.
- ב. כוונה לצאת ידי חובה מצוות תפילה - וזה מדין מצוות צריכות כוונה. וגם כוונה זו נצרכת בכל התפילה.
- ג. כוונת פירוש המילים - זה דין מיוחד בתפילה ויצאים בדיעבד בכוונה של הברכה הראשונה בלבד.

36. דין זה מצוי במחלוקת גדולה, כפי שצינו לעיל, ושיטת הרמב"ם אינה פשוטה: בחלק המקרים הוא פוסק שצריך כוונה ובחלק לא. ההסבר המתקבל על הדעת לשיטתו היא שיש לחלק בין מצוות שיש בהם מעשה למצוות שאין בהם מעשה, אלא כל מהותן היא אמירה או כוונה. לכן הרמב"ם מחייב כוונה במצוות תפילה, בקריאת שמע ובשופר, ולא מחייב באכילת מצה.

5. הערת החזון איש על חידושו של ר' חיים

האם דברי ר' חיים הלוי בהסבר הרמב"ם יכולים להיות מעשיים? האם באמת כדי לצאת ידי חובת תפילה צריך שלוש כוונות?
 החזון איש, מעיר על דברי ר' חיים את ההערה הבאה:

זהו דבר שאי אפשר, דבשעה שמתעשת, וליבו מהרהר בדבר מן הדברים, ודאי יש כאן היסח דעת מכוונה שכתב הרמב"ם, וכבר אמרו בבבא בתרא (קסד, ב) דעיון תפילה אין אדם ניצול מהן בכל יום, ואמרו נחזיק טיבותא לרישא כמו שכתבו התוספות שם מהירושלמי!³⁷

החזון איש תוהה: וכי כיצד בכלל אפשר אם כן לצאת ידי חובת תפילה לפי זה? הלא אין אדם הניצול מחוסר כוונה בתפילה?
 ומוסיף החזון איש:

ולולי דברי הגאון ז"ל יש לומר דהרמב"ם בפרק ד בעיקר התפילה איירי ועניינה, אבל שיעור שחייבו חכמים לעכב פירש בפרק י... ויש בדברי הרמב"ם העתק מאמרי חז"ל בהפלת הכוונה אבל אין כולם מעכבים, ואם עמד (בתפילה) מתוך הלכה שאינה פסוקה אינו חוזר ומתפלל, וכן כל כיוצא בזה וכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק דלעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו יתברך, אלא שאין ליבו ער כל כך. ובידיעה קלושה סגי דיעבד, אלא שאינה רצויה לפניו ומקובלת כל כך.³⁸

שתי טענות טוען החזון איש: תחילה הוא טוען שדברי הרמב"ם בעניין הכוונה הם 'בהפלגה', היינו הם מציבים אידיאל רוחני אבל אינם מעכבים מלצאת ידי חובת התפילה המינימלית.
 טענה זו נראית לענ"ד קשה, שהרי הרמב"ם כתב במפורש ובבהירות רבה ש'תפילה בלא כוונה אינה תפילה'. עניין הכוונה הוא עקרוני ומהותי ברמב"ם וזה באמת שונה בתכלית מההנחיות הנוספות (מתוך הלכה פסוקה וכו') הקשורות לתפילה, שאינן אלא בגדר של הכנה אל המצוה אבל אינן מעכבות את עצם התפילה. ביחס להלכות הללו בודאי שהחזון איש צודק, ומי שהתפלל שלא מתוך הלכה פסוקה או שלא מתוך שמחה של מצוה - יצא ידי חובה. אבל ביחס לכוונה הבסיסית של התפילה לשיטת הרמב"ם, שהיא עצם מעשה המצוה - בזה נראים מאוד דברי ר' חיים.
 אלא שבדברי החזון איש מצויה הערה עמוקה נוספת. החזון איש טוען ש'כל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק דלעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו יתברך'.
 יש להתבונן היטב בדברי החזון איש. הלא כל אדם שמתפלל מצוי בתודעה מסוימת, ידיעה כהה, שהוא מתפלל לפני ה'! לעיתים קרובות (ולצערנו קרובות מדי), ידיעה זו היא קלושה, ועמומה ביותר, ועל זה צריך האדם לעבוד עבודה פנימית גדולה כדי שיחוש את המעמד הרוחני של התפילה בכל גדולתה. אך אף על פי כן ידיעה יש כאן.

37. **תשובות וכתבים**, סימן לא. גם הרב עובדיה יוסף בשו"ת **יביע אומר** (חלק ג, אורח חיים, סימן ח) איננו מסכים לדברי ר' חיים. וראיתי ב**בילקוט יוסף** (תפילה, כרך א, עמוד עסו), שמביא בשם הרבי מלובביץ: 'מסופקני אם הגאון ר' חיים מבריסק עצמו היה פוסק כן למעשה, שספרו של הגר"ח אינו פסקי הלכות ודינים אלא פירוש דרך פלפול על דברי הרמב"ם'. על אף שנראה שגאוניו אלו צודקים, מכל מקום, כפי שנטען בהמשך, יש להבין את דברי ר' חיים - וממילא את דברי הרמב"ם - בצורה קצת יותר ממותנת, ולכן בודאי גם הם יסכימו.

38. **תשובות וכתבים**, שם.

ואם נשאל מי הוא אם כן האדם שאפילו ידעיה כהה וקלושה של עמידה לפני ה' אינה מצויה בקרבו בזמן שהתפלל? התשובה היא: שיכור. לכן הרמב"ם מביא דין זה "שיכור אל תפלל ואם התפלל תפילתו תועבה".³⁹ וכפי שכתב הרמב"ם: "אי זה הוא שכור? זה שאינו יכול לדבר לפני המלך". וזה בדיוק האדם שמצוי ברמת תודעה כל כך נמוכה עד שאינו יודע שעומד לפני המלך, ולכן אצלו אין כאן אפילו 'מעשה תפילה'. ומכאן, שאם הוא יודע שעומד לפני המלך גם אם הוא שתוי אף שלכתחילה לא יתפלל כך מכל מקום אם התפלל, יצא ידי חובה בדיעבד. אבל סתם אדם אף אם אינו מרוכז ביותר בתפילתו, מן הסתם יש בו 'ידיעה כהה' שהוא עומד לפני המלך.

סיוע לדבריו של החזון איש בעניין הכוונה, ניתן להביא מדברי המאירי בהקדמתו לספרו הגדול על הגמרא **בית הבחירה**, כאשר הוא עוסק בנושא כוונה במצוות. וכך הוא כותב:

ואחר זה הנה רחוק עד כמעט, שלא יצויר ולא ישוער למי שיעשה מעשה אחד והוא מצווה עליו אלא שלא יעשהו מצד הצווי, אחר שהוא מרגיש בעשייתו ומתכוין לעשותו עם זכרו שהוא מחויב מצווה לעשותו **שלא יתעורר טבעו מעט על זה**, אם לא (- ז"א מלבד אם) יהיה בכלל המזידים, אשר אין להם מבוא בזה המאמר ואין לנו לחוש עליהם אם יצאו או לא יצאו. ואולי הם מכוונים שלא לצאת...⁴⁰

אמנם המאירי מדבר על הכוונה לצאת ידי חובה, אבל אותו הרעיון נכון גם בכוונה שיודע שעומד לפני ה' בתפילה. ולפיכך אכן ניתן לומר, שיתכן מאוד שאכן אדם יעמוד בתפילה מתוך 'ידיעה כהה' שהוא עומד לפני ה', אך לא תהיה לו כוונה ספציפית במילות התפילה.

6. בין כוונה בתפילה לכוונה בקריאת שמע - לשאלת 'המקור' של הרמב"ם

ראינו לעיל, שהאור שמח והגר"א הציעו מקור לדברי הרמב"ם בעניין הצורך בידיעה שהוא עומד לפני ה'. המקור שהאור שמח הציע הוא מדברי רב חנה בר ביזא בשם רבי שמעון חסידא במסכת **סנהדרין** (כב ע"ב) "המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו".

אמנם כנגד מקור זה ניתן באמת לטעון את טענתו של החזון איש, שאין כאן אלא דברי הפלגה במעלתה של תפילה אבל אין כאן חיוב! קצת ראייה לזה ניתן לומר ממה שהאמרה הזו מובאת בשמו של ר' שמעון חסידא, ומסתבר שזה אינו אלא מנהג חסידים, ולא מדה של כל אדם!

אולם התבוננות מעמיקה יותר תגלה שאין כאן מידת חסידות, אלא זה עצם מעשה התפילה, ודברי הרמב"ם בזה ברורים מאוד. אם נשווה בין קריאת שמע לתפילה, נוכל לטעון באופן שטחי ששתי המצוות הללו שוות בעניין הכוונה ובשתייהן מי שלא כיוון לא יצא ידי חובת המצוה. אולם אם נתבונן יותר לעומק נגלה הבדלים עקרוניים בין שתי המצוות הללו.

נעיין במשנה ברכות:

האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה.⁴¹

ואם נשאל מה ההבדל בין קריאת שמע לתפילה? הלא בשני המקרים צריך כוונה, ובשני המקרים מינימום הכוונה הוא פסוק ראשון או ברכה ראשונה? ואם נטען שמעמדה של קריאת שמע חלש יותר

39. על פי: בבלי, **עירובין**, סד ע"א. והשוו: ירושלמי, **תרומות**, פרק א, הלכה ד.

40. **בית הבחירה** לרבינו מנחם המאירי, מהדורת זכרון יעקב, תשל"ז, א, הקדמה, עמוד ו.

41. משנה, **ברכות**, פרק ב.

מתפילה, הלא בפשטות יש לומר להפך, שחיובה של קריאת שמע לכולי עלמא הוא מהתורה, ואילו החיוב של תפילה לחלק גדול מהדעות הוא מדרבנן?⁴² אלא שברור שבתפילה מהות הכוונה היא הידיעה ש'עומד לפני המלך' ולכן לא ראוי שיעמוד לפני המלך בראש האילן או בראש הנדבך. ואילו בקריאת שמע אין עמידה לפני המלך, אלא זו קריאה לעם ישראל כאמור: 'שמע ישראל' - ולכן רשאי לאומרה גם במרומי העץ והנדבך. נעיין בדוגמא אחרת מהמשנה בברכות. שנינו בפרק ב בעניין קריאת שמע:

בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.⁴³

ממשנה זו אנו למדים שבאופן עקרוני מותר להפסיק בקריאת שמע ולשאול או להשיב בשלום בני אדם. אבל ביחס לתפילה שנינו: "אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק!"⁴⁴ - כיון שבתפילה הוא עומד לפני מלך מלכי המלכים, כיצד יפסיק מפני מלך בשר ודם?⁴⁵ נעיין עוד. מה הוא מצב הגוף בזמן התפילה וקריאת שמע? כך אומרת המשנה ביחס לקריאת שמע:

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר 'ובשכבך ובקומך' (דברים, ו, ז) ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו...⁴⁶

ואילו ביחס לתפילה שנינו:

היה רוכב על החמור ירד ואם אינו יכול לירד יחזיר את פניו ואם אינו יכול להחזיר את פניו יכוין את לבו כנגד בית קדש הקדשים. היה יושב בספינה או בקרון או באסדה יכוין את לבו כנגד בית קדש הקדשים.⁴⁷

אם בקריאת שמע ניתן לקרוא בכל מצב אפילו בשכיבה או בהליכה בדרך, בתפילה אין הדבר כן, אלא צריך לעמוד ולכוון את הפנים כלפי מקום המקדש. כך גם ביחס לדין הכנה, תפילה מצריכה הכנה כאמור במשנה:

42. כגון דעת הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם.

43. משנה, שם.

44. שם, פרק ה.

45. אמנם, ברף לב ע"א, הסוגייה ממתנת את דברי המשנה ומסבירה, שכאשר קיים פיקוח נפש, בודאי שצריך להפסיק גם בתפילה. לכן ברין המשנה מדובר על מלכי ישראל ולא על מלכי אומות העולם. וכן ברף לג ע"א, היא מעמידה את האיסור להפסיק מפני נחשף בנחש דווקא מכיוון שאיננו תוקף כאשר האדם לא זו (ועיינו בהבחנת התלמוד הירושלמי בין 'כרוך' לבין 'מרתיע'). אבל מפני עקב מותר. ועיינו שם בסיפור על החסיד שאינו מפסיק מפני אותו הגמון והוא מסביר לו: "ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר - כך, אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים - על אחת כמה וכמה". על כל פנים, בקריאת שמע מותר להפסיק אפילו מפני הכבוד ואף לכל אדם, מה שאין כן בתפילה שהתירו רק מפני פיקוח נפש. ואם נשאל: מדוע נקטה המשנה בלשון שמשמע ממנה שאפילו מפני פיקוח נפש אין להפסיק בתפילה? נראה לעניות דעתי, שלשון המשנה באה כדי להדגיש את ערכה האמיתי של התפילה, שהיא כאשר אדם עומד לפני מלך המלכים, כיצד יוכל להפסיק מפני מלך בשר ודם! אולם זה רק מבחינה אידאית. אך כאשר ניגשים לפסיקת הלכה בחיי המעשה, פיקוח נפש של בשר ודם הוא אכן עדיף!

46. משנה, ברכות, פרק א.

47. שם, פרק ד.

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים, כדי שיכוונו ליבם למקום.⁴⁸

ובגמרא מובאות ברייתות שונות העוסקות בדיני הכנה לתפילה, למשל ההנחיה להתפלל מתוך 'שמחה של מצוה' או 'מתוך הלכה פסוקה'.⁴⁹ ולפי מה שביארנו לעיל בדעת הרמב"ם עיקר ההכנה היא הפנמת המצב של עמידה לפני ה'. כל דיני ההכנה הללו אינם קיימים כלל בקריאת שמע! נעיין גם בדברי הברייתא המובאת במסכת ברכות:

הייתה טליתו, של בגד ושל עור ושל שק, חגורה על מתניו⁵⁰ - מותר לקרות קריאת שמע, אבל לתפילה עד שיכסה את לבו.⁵¹

וכך הסביר רש"י את ההבדל בין קריאת שמע לתפילה:

צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך.⁵²

רש"י אם כן מציע את ההבחנה הזאת בצורה מפורשת; בתפילה האדם "כעומד לפני המלך... אבל בקריאת שמע אינו מדבר לפני המלך"! ההבחנה בין הכוונה בקריאת שמע לכוונה בתפילה נוסחה בצורה פיוטית ומעמיקה על ידי נכדו של ר' חיים, הרב יוסף דב סלוביצי'ק זצ"ל:

'עבודה שבלב' מתאשרת על ידי החוויה האדירה של נוכחות הקב"ה, המודעות לא-לוהים, לסמיכותו וקרבתו אלינו. בעבודה שבלב ניצב היצור הסופי לנוכח האל הבלתי נראה האין סופי, עומד לפניו ומפנה את לבו אליו. הנפש המתפללת חשה בנוכחותו של הבלתי נראה, הנענה לדבריה. התפילה כמוה כדיאלוג, כשיחה, דיון בין א-לוהים ואדם, בין האינסופיות והסופיות הקיום והאין. האדם אינו מדבר על הא-לוהים בגוף שלישי, כעל מי שאינו נוכח שם. הוא מדבר בלשון 'אתה', הצורה הדקדוקית המקרבת שתי ישויות נפרדות, המקשרת את ה'אתה', שלא ניתן להגיע עדיין אל ה'אני' המוגבל, ואת ה'אני' המיסטורי אל ה'אתה' השונה כל כך. ה'אתה' שבתפילה מביא את הגבוליות עד גבולה העליון. יתירה מזו הוא מניח לסופיות להתעלות מעל עצמה ולהצטרף לאינסופיות.⁵³

וזה שלא כבקריאת שמע :

48. שם, פרק ה, משנה א. בדומה לזה כתב רבינו יונה בפירושו על הרי"ף (כא ע"ב בדפי הרי"ף): "יש מפרשים כדי שיפנו טרדת המחשבות ויכוונו באמירת התפילה. ואין זה נראה למורי הרב נר"ו דאם כן לא היה לו לומר 'למקום' אלא 'לתפלתם'... אלא ודאי כך הוא הפירוש: כדי שיכוונו שיהיה לבם שלם בעבודת המקום ויבטלו מלבם תענוגי העולם הזה והנאותיהם, כי כשיטהרו ליבם מתענוגי העולם הזה ויהיה כוונתם ברוממות ה' תהיה תפילתם רצויה ומקובלת לפני המקום... תכין לבם תקשיב אונך... שעיקר הפסוק לא בא על כוונת אמירת התפילה אלא על כוונת טהרת הלב".

49. בבלי, ברכות, לא ע"א.

50. רש"י: "אף על פי שממתניו ולמעלה הוא ערום".

51. בבלי, ברכות, כד ע"ב.

52. רש"י על הבללי, שם, דף כה ע"א, ד"ה 'אבל לתפילה'.

53. הרב יוסף דוב הלוי סלוביצי'ק, עבודה שבלב: מסות על התפילה, אלון שבות: הוצאת עמותת 'תורת הרב', תשס"ו, עמ' 100.

'קבלת עול מלכות שמים' איננה כעמידה לפני השכינה. הקורא את קריאת שמע איננו מצוי באותו מצב רוח הרוחף את האדם אל חברת הא-לוהים, כיון שקריאת שמע איננה כרוכה בתנועה ותזוזה לקראתו. היא במידה מרובה חוויה רגועה ושלווה, ולא מתרחש בה שום מפגש. מריטואל זה נעדר יסוד הדו שיח. הוא בא לביטוי יותר כהכרזה, הודאה, הצהרת אמונה.⁵⁴

לפי כל מה שהבאנו⁵⁵ יש לומר, שהמכלול השלם של הלכות תפילה ובמיוחד ההבחנה הברורה בין קריאת שמע לתפילה, הם הם המקור של הרמב"ם⁵⁶ להגדרת 'מעשה התפילה' כעמידה לפני ה'. אין כאן מקור במובן הרגיל של המילה, יש כאן מקורות רבים שמהם עולה ההבנה עמוקה של הרמב"ם ביחס למהותה של תפילה.

7. כיצד מגיעים לכוונה?

לעיל הבאנו את דברי הירושלמי, על הקושי העצום בכוונה. אלא שבאמת צריכים להבין את דבריהם: וכי יעלה על הדעת שבאמת ר' חייא הגדול לא כיון מעולם בתפילה! ? מה עוד שהגמרא מפליגה רבות בכוחם העצום של ר' חייא ובניו בתפילה, והשוו אותם לאבות האומה, כמסופר במסכת בבא מציעא:

גזר רבי תעניתא, אחתינהו לרבי חייא ובניו. אמר משיב הרוח - ונשבה זיקא, אמר מוריד הגשם - ואתא מיטרא, כי מטא למימר מחיה המתים - רגש עלמא. אמרי ברקיעא: מאן גלי רזיא בעלמא וכו'.⁵⁷

[תרגום: גזר רבי תענית, הוריד (ירדו כשליחי ציבור) את ר' חייא ובניו. אמר משיב הרוח – ונשבה הרוח, אמר מוריד הגשם – ובא הגשם. כאשר בא לומר מחיה המתים - רגש העולם. אמרו ברקיעא: מי גילה הסוד בעולם וכו'.]

אלא שדברי ר' חייא וחביריו בירושלמי באים להעצים את הקושי שאנו מכירים בכוונה בתפילה. נעיין שוב בדברי ר' חייא עצמו:

אמר ר' חייא רובא אנא מן יומיי לא כיונית אלא חד זמן בעי מכוונה והרהרית בלבי ואמרת מאן עליל קומי מלכא קדמי ארקבסה אי ריש גלותא.⁵⁸

54. שם, עמ' 101.

55. בנקודה זו יש להוסיף עוד מכלול שלם של הלכות שמעצבות את התפילה על פי הרעיון של עמידה לפני המלך. למשל: בשולחן ערוך, סימן קב, סעיף ג, בדין שאסור לעבור כנגד המתפלל, ובעל המשנה ברורה הביא שני טעמים: משום ביטול הכוונה או משום שמפסיק בין המתפלל לשכינה (ס"ק טו); וכן בשולחן ערוך, סימן צה, סעיף ג: "מניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית ועומד כעבד לפני רבו, וכן בסימן קכג סעיף א הדין שבסוף התפילה כורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו כעבד הנפטר לפני רבו".

56. 'מקור' מעין זה למדנו גם מדברי מרן הרב קוק ביחס לפסיקת הרמב"ם, בעניין קדושה ראשונה ושניה במקדש ובארץ ישראל: 'אמנם עיקר יסודו של הרמב"ם לחלק בין קדושת הארץ, שבטלה, לקדושת המקדש, שלא בטלה, איננו בא מכח איזו סוגיא מיוחדת, שהיינו יכולים לפרשה באיזה פירוש, מרווח או דחוק, לדחות בו את הראיה, אלא כמו שנתבאר, מתוך כללות הרבה משניות ובריייתות וסוגיות בבבלי וירושלמי ותוספתא' (שו"ת משפט כהן, סימן צו).

57. בבלי, בבא מציעא, פה ע"ב.

58. ירושלמי, ברכות, פרק ב, הלכה ד.

אף שבודאי יש עומק רעיוני בעניין המתואר בירושלמי, ננסה להבין על דרך הפשט מה קורה בעצם לר' חייא. הוא מנסה לכוון בתפילה, וכפי שכבר הצענו עיקר הכוונה היא הידיעה שעומד לפני ה'. והנה כאשר בא להרהר בדבר זה עצמו, היינו שהוא עומד לפני ה', מחשבתו מפליגה בצורה אסוציאטיבית, והוא מהרהר בשאלות הקשורות בעמידה לפני מלך בשר ודם. בתפילה קיימת מלכודת פנימית כביכול, שטמונה עמוק בנפש האדם. כיון שאיננו רואים וחשים באמת את עוצמת המעמד של עמידה לפני המלך, מחשבתנו מפליגה לכיוונים רבים ומגוונים, וסוף סוף פעמים רבות איננו מצויים בתפילה עצמה. ואם כך קורה לר' חייא, מה נאמר לנו? אולם מחשבה זו אינה צריכה לייאש אותנו. להפך אנו צריכים לומר, שמה שאנו לעיתים קרובות כל כך לא מצליחים לכוון בתפילה, זה לא ייחודי רק לנו! אפילו מתפללים גדולים כר' חייא מתמודדים עם הקושי של הכוונה הזאת של עמידה לפני המלך.

אם כן מה היא באמת העצה לזה? כיצד באמת אפשר להגיע לכוונה אמיתית בתפילה? נראה שהתשובה לכך היא ברורה, על כל פנים לשיטתו של הרמב"ם: אם אדם יפנים את גודל המעמד של התפילה שעיקר עניינה היא העמידה לפני ה', זה עצמו יאפשר לו לכוון גם במילות התפילה. היינו, הבנת מהותה של תפילה, היא גם העצה הטובה ביותר לתפילה בכוונה!

החסידות ניסתה לחנכו למחשבה עמוקה ותמידית בעניין זה. ר' יעקב יוסף מפולנאה, בעל **תולדות יעקב יוסף**, מביא את המשל המפורסם שדרש הבעל שם טוב בראש השנה לפני תקיעת שופר:

ויש להבין הא השם יתברך מלא כל הארץ כבודו, לית אתר פנוי מיניה, ובמקום שאדם - שם כבודו יתברך מצוי. ואם כן למה לו שיקובל תפילתו על ידי המלאכים שילכו מהיכל להיכל? ויש לומר דהקב"ה עשה זאת כדי שיראה לו אדם שהוא רחוק וישתדל להתקרב מאוד. כמו שאמר הבעש"ט ז"ל משל, שאמר קודם תקיעת שופר: שהיה מלך אחד חכם גדול ועשה באחיזת עינים חומות ומגדלים ושערים. וציוה שילכו אצלו דרך השערים והמגדלים. וציוה לפזר בכל שער ושער אוצרות המלך. ויש שהלך עד שער אחד ולקח ממון וחזר ויש וכו', עד שבנו ידידו התאמץ מאוד שילך דוקא אל אביו המלך! ואז ראה שאין שום מחיצה מפסיק בינו לבין אביו כי הכל היה אחיזת עינים. והנמשל מובן: דהקב"ה מסתתר בכמה לבושין ומחיצות. ובידיעת שהשם יתברך מלוא כל הארץ כבודו, וכל תנועה ומחשבה הכל ממנו יתברך. וכן כל המלאכים וההיכלות, הכל נברא ונעשה כביכול מעצמותו יתברך... ואין שום מחיצה מבדיל בין האדם ובינו יתברך, בידיעה זו ועל ידי זה יתפרדו כל פועלי אוון.

הבעל שם טוב רצה ללמד, שבאמת כך הן הדברים, הקב"ה ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה, ומלוא כל הארץ כבודו, ורק אנו צריכים להפנים בתודעתנו את ההבנה הזאת. הבעל שם טוב שאף למציאות שבה היהודי יחיה בכל חייו בתודעה הזאת שהוא עומד לפני ה', אך בודאי הדברים באים לידי ביטוי בעוצמה הרבה יותר גדולה בתפילה, שכאמור לעיל מהותה ועניינה היא העמידה לפני ה'.